

Конституційно-процесуальне право України як навчальна дисципліна: перспективи формування

О. Совгіря

доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права
юридичного факультету Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

У статті досліджуються проблеми формування конституційно-процесуального права України як галузі права, науки та навчальної дисципліни. Аналізуються погляди провідних українських науковців щодо зазначеної проблематики та наводиться авторська позиція щодо структури сучасного конституційно-процесуального права України. Висвітлюються методологічні проблеми викладання навчальної дисципліни «Конституційно-процесуальне право» та пропонуються шляхи їх вирішення.

Ключові слова: конституційно-процесуальне право, конституційно-процесуальні відносини, виборчий процес, законодавчий процес, референдний процес, конституційний судовий процес, номінаційний процес.

Сучасні процеси реформування вищої та, зокрема, юридичної освіти, вимагають осмислення та уточнення відповідних моделей викладання галузевих юридичних дисциплін. До числа останніх належить і конституційно-процесуальне право, стосовно якого на сьогодні серед фахівців-конституціоналістів немає єдиної думки як щодо його предмета, так і щодо доцільності викладання у вищих навчальних закладах.

Так, М. Саліков стверджує, що предмет конституційно-процесуального права утворює конституційно-процесуальні відносини, врегульовані конституційно-процесуальними нормами. Зазначені відносини він пропонує поділяти на такі блоки¹.

1. Конституційний процес² (процес прийняття Конституції України та внесення змін до неї). Так, чинна Конституція України передбачає можливість зміни її змісту. Порядок внесення змін опосередковується низкою процесуальних норм, що містяться як у Конституції України (розділ XIII) та поточному законодавстві (наприклад, у законах України «Про Конституційний Суд України», «Про Регламент Верховної Ради України»), так і в рішеннях Конституційного Суду України (зокрема, Рішення Конституційного Суду України від 16 квітня 2008 року № 6-рп/2008 (справа про прийняття Конституції та законів України на референдумі)).

2. Конституційно-процесуальні основи правового становища особи. Практично всі нормативно-правові акти, що існують у зазначеній сфері, прийняті в недалекому минулому і містять чимало суто процесуальних норм, які стосуються механізму

¹ Саліков М. С. Предмет конституционно-процессуального права Российской Федерации / М. С. Саліков // Российский юридический журнал. — 2000. — № 1 (25). — С. 23–27.

² Так називає зазначений блок відносин М. Саліков, проте, з нашої точки зору, з метою уникнення плутанини, точніше було б називати його процесом прийняття Конституції України та внесення змін до неї.

вирішення справ про набуття та припинення громадянства, статус біженців, порядок в'їзду, перебування в Україні, транзитного проїзду через територію країни та виїзду з неї іноземних громадян та осіб без громадянства тощо. Особливий інтерес у даному блоці представляють відносини, що виникають у процесі реалізації основних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні.

3. Адміністративно-територіальний процес. Це конституційно-процесуальні відносини, що опосередковують стадії адміністративно-територіального процесу, а саме: реалізацію ініціативи проведення адміністративно-територіального перетворення, підготовку необхідних матеріалів і проекту правового акта щодо адміністративно-територіального перетворення, оформлення документів, і, нарешті, саме адміністративно-територіальне перетворення.

4. Виборчий та референдний процеси. Виборчий процес відповідно до законів України «Про вибори народних депутатів України», «Про вибори Президента України» — це здійснення його суб'єктами виборчих процедур, передбачених цими законами. Законодавче визначення референдного процесу в Україні відсутнє. У літературі ж пропонується розуміти це поняття в об'єктивному та суб'єктивному значеннях. В об'єктивному значенні референдний процес — це інститут конституційного права, що об'єднує конституційно-правові й інші галузеві норми права, які регулюють суспільні відносини, пов'язані з ініціюванням, організацією та проведенням всеукраїнського і місцевих референдумів, а також реалізацією їх рішень. У суб'єктивному значенні референдний процес слід розуміти як сукупність ряду нормативно визначених послідовних дій, спрямованих на реалізацію права громадян України на участь у референдумі¹. Немає сумнівів у тому, що переважна більшість цих відносин має процедурний характер, і отже, регулюється процесуальними нормами.

5. Конституційні процедури здійснення державної влади та місцевого самоврядування. Зазначений блок правовідносин, на думку М. Салікова, пов'язаний із процесуальними питаннями формування та організації діяльності законодавчих, виконавчих та судових органів державної влади й органів місцевого самоврядування. Сюди ж входять процесуальні відносини, що опосередковують статус парламентарів та депутатів місцевих рад. З нашої точки зору, зазначений блок повинен охоплювати не тільки питання формування та організації діяльності відповідних органів, а й процесуальні питання реалізації ними своїх повноважень.

6. Конституційно-судовий процес. Зміст даного процесу утворюють відносини, що виникають у процесі здійснення процесуальних дій, і у сукупності утворюють конституційне провадження.

До наведених блоків відносин О. Євсєєв пропонує також включати процедури вирішення державно-правових конфліктів². Однак, на нашу думку, за такого підходу, по-перше, необхідно мати законодавче визначення поняття «державно-правовий конфлікт», а по-друге, доцільність виокремлення такого блоку конституційно-процесуальних відносин викликає заперечення з огляду на те, що поря-

¹ Погорілко В. Ф. Референдне право України : навч. посіб. / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко. — К. : Ліра-К, 2006. — С. 235–236.

² Євсєєв О. Конституційно-процесуальне право: проблеми и перспективи / О. Євсєєв // підприємництво, господарство і право. — 2007. — № 11. — С. 17.

док вирішення зазначених конфліктів регулюється переважно у межах конституційних процедур здійснення державної влади та місцевого самоврядування.

Вітчизняні дослідники проблем конституційно-процесуального права висловлюють й інші точки зору щодо місця конституційно-процесуальних норм у системі конституційного права. Так, на думку В. Барського, на сучасному етапі розвитку правової системи України найбільш доцільним є визнання внутрігалузевої автономії процесуальних норм на рівні окремих конституційно-правових інститутів, тобто норм, які регулюють підготовку та проведення виборів (виборчий процес), підготовку та прийняття законів Верховною Радою України (законодавчий процес), підготовку та проведення всеукраїнського та місцевих референдумів (референдний процес), організацію і діяльність Конституційного Суду України з розгляду справ (конституційний судовий процес), призначення посадових осіб держави та органів місцевого самоврядування (номінаційний процес), притягнення до конституційної відповідальності¹.

Слушною, на нашу думку, є точка зору Х. Приходько, яка зазначає, що предметом конституційного процесуального права України слід вважати суспільні відносини, що виникають між суб'єктами конституційного права України у зв'язку з дотриманням конституційно-процесуальної форми (порядку і процедур, передбачених конституційним правом України та регламентованих конституційно-процесуальним законодавством), користуванням зазначеними суб'єктами конституційними правами і свободами, виконанням ними конституційних обов'язків, їх утриманням від вчинення заборонених дій, несенням конституційно-правової відповідальності².

Поділяючи точку зору М. Салікова, ми вважаємо, що предмет конституційно-процесуального права утворюють названі вище блоки суспільних відносин (процес прийняття та внесення змін до Конституції України, конституційно-процесуальні основи правового становища особи, адміністративно-територіальний процес, виборчий і референдний процеси, конституційні процедури здійснення державної влади та місцевого самоврядування, конституційно-судовий процес). Останні є вже сформованою, відносно самостійною сукупністю правовідносин. Ця обставина поряд із наявністю системи норм, конституційних за природою, але процедурних за формою, свідчить про те, що триває процес формування нової галузі — конституційно-процесуального права України. Дана галузь, виступаючи як прикладна по відношенню до матеріального конституційного права, покликана сприяти найбільш повній реалізації принципу прямої дії Конституції України, а також інших нормативно-правових актів, що розвивають її положення.

Конституційно-процесуальне право як навчальна дисципліна являє собою допоміжну частину відповідної юридичної науки (науки конституційно-процесуального права), що містить матеріал, необхідний для оволодіння студентами відомостями, що утворюють основний зміст предмета галузі конституційно-процесуального права.

¹ Проблеми сучасної конституціоналістики : навч. посіб. / за ред. М. П. Орзіха. – К. : Юрінком Інтер, 2011. — С. 200.

² Приходько Х. Предмет конституційного процесуального права України: до питання визначеності / Х. Приходько // Юридична Україна. — 2008. — № 8. — С. 13.

Завданнями формування навчальної дисципліни конституційно-процесуального права є:

– «вивільнення» конституційного права від суто процесуальних норм з тим, щоб воно було цілком присвячене питанням теорії конституціоналізму без відволікання на розгляд процедурних питань, які доцільно й необхідно вивчати в межах курсу конституційно-процесуального права;

– більш раціональне розташування матеріалу для зручності його вивчення, а також для доповнення теоретичних знань студентів, отриманих ними при вивченні конституційного права, практичними навичками роботи;

– систематизація широкого нормативного, теоретичного і практичного матеріалу у сфері конституційного процесу;

– навчання студентів роботі з такими новими для вітчизняної правової системи джерелами, як рішення Конституційного Суду України;

– аналіз численних процедурних питань, що мають значення для реалізації конституційно-правових норм;

– зосередження у межах нового курсу не тільки процедурних питань реалізації тих чи інших конституційних інститутів, а й вміщення норм, що з'явилися у зв'язку із введенням у вітчизняну правову практику нового типу судочинства — конституційного, необхідність оволодіння яким зростає у міру становлення конституційного правосуддя;

– формування у студентів навичок практичної роботи як із Конституцією України (що має пряму дію), так і з конституційним та конституційно-процесуальним законодавством;

– навчання студентів складанню процесуальних документів (конституційних подань та конституційних звернень до Конституційного Суду України, індивідуальних і колективних звернень до органів державної влади та місцевого самоврядування, заяв, клопотань та інших документів у справах щодо громадянства, біженців тощо).

Варто погодитися з позицією О. Скрипнюка, відповідно до якої реалії сьогодення переконливо доводять, що не можна бути досвідченим фахівцем-юристом без сформованого уявлення про конституційно-процесуальні відносини та їх особливості. Зважаючи на це, позитивним слід вважати досвід окремих вищих навчальних закладів III–IV категорій акредитації щодо запровадження в конституційно-правову освіту спеціальних навчальних курсів із конституційного процесуального права України, що дасть змогу готувати високопрофесійних правознавців¹.

На нашу думку, курс конституційно-процесуального права України найбільш доцільно викладати після завершення вивчення студентами курсу «Конституційне право України». При цьому зміст курсу «Конституційне право України» повинен бути переглянутий у напрямі поглиблення розгляду питань теорії конституціоналізму, норм матеріального права та відносин, що ними регулюються.

¹ Скрипнюк О. В. Курс сучасного конституційного права України : академічне видання / О. В. Скрипнюк. — Х. : Право, 2009. — С. 447.

Совгиря О. Конституционно-процессуальное право Украины как учебная дисциплина: перспективы формирования. В статье исследуются проблемы формирования конституционно-процессуального права Украины как отрасли права, науки и учебной дисциплины. Анализируются взгляды ведущих украинских ученых по указанной проблематике и приводится авторская позиция относительно структуры современного конституционно-процессуального права Украины. Освещаются методологические проблемы преподавания учебной дисциплины «Конституционно-процессуальное право» и предлагаются пути их решения.

Ключевые слова: конституционно-процессуальное право, конституционно-процессуальные отношения, избирательный процесс, законодательный процесс, референдный процесс, конституционный судебный процесс, номинационный процесс.

Sovhyria O. Constitutional and procedural law of Ukraine as an academic discipline: Perspectives of formation. The article investigates the problem of formation of constitutional and procedural law of Ukraine as a branch of law, science and academic discipline. The views of leading Ukrainian scholars on the stated issues are analyzed and the author's position on the structure of modern constitutional and procedural law of Ukraine is provided. The author highlights methodological problems of teaching the academic discipline «Constitutional procedural law» and offers the ways of its solution.

Key words: constitutional and procedural law, constitutional and procedural relations, electoral process, legislative process, referendum process, constitutional and judicial process, nomination process.